

КРИМИНОЛОГИЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

ГЭМТ ХЭРГЭЭС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ АЖИЛ БА ШИНЖЛЭХ УХААН

CRIME PREVENTION AND SCIENCE

Б.Хулан

*ДХИС-ийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн
Хувийн эрх зүйн тэнхимийн багш, ахлах дэслэгч*

Д.Булган

*ДХИС-ийн Удирдлагын академийн дэд профессор,
доктор (Ph.D), дэд профессор, цагдаагийн дэд хурандаа*

Товч агуулга: Эрдэм шинжилгээний өгүүллийн хүрээнд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил нь ямар шинжлэх ухааны судлах зүйл болох талаар хэлэлцүүлэг өрнүүлнэ. Тухайлбал, цагдаа судлал ба цагдаагийн шинжлэх ухааны судлах зүйл, криминологийн шинжлэх ухааны бүрэлдэхүүн хэсэг үү, гэмт хэргийн шинжлэх ухаан нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг судалдаг, хууль зүйн шинжлэх ухааны буюу цагдаагийн эрх зүй эсхүл гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх эрх зүй байх эсэх талаар судаллаа.

Abstract: In this academic article, we will discuss the scientific study of crime prevention. For example, whether police studies and police science are part of criminology, whether criminology studies crime prevention, legal science or police law, or crime prevention law. studied.

Түлхүүр үг: гэмт хэрэг, урьдчилан сэргийлэх ажил, гэмт хэргийн шинжлэх ухаан, криминологийн шинжлэх ухаан, онол, төрөл, ангилал.

Key words: crime, preventive work, crime science, criminology science, theory, type, classification.

Удиртгал

“Гэмт хэрэгтэй тэмцэх”, “гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх”, “гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэх”, “таслан зогсоох”, “урьдчилан сэргийлэх” гэсэн хоорондоо ойролцоо мэт олон нэр томъёо гэмт хэргийн болон криминологи, хууль зүйн шинжлэх ухаанд хэрэглэгдэж байна.

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг гэмт хэргийн шинжлэх ухаан, криминологийн шинжлэх ухаан, цагдаагийн шинжлэх ухаан, цагдаагийн эрх зүйн талаас нь судалж, тайлбарлах нь маргаантай хэдий ч олон ургалч үзэл, орчин үеийн чиг хандлагад тулгуулан авч үзэх нь зүйтэй юм. Монгол Улсад гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хөгжүүлснээр гэмт хэргийн гаралтыг бууруулах, саармагжуулах боломж бүрдэнэ.

Энэхүү өгүүллэгийн зорилго нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг судалдаг шинжлэх ухааны үндэслэлийг тодорхойлох, судлаачдын үзэл баримтлалыг харьцуулан судалж, өөрсдийн байр суурийг илэрхийлж, судалгааны эргэлтэд оруулахыг зорилгоо.

Энэхүү зорилгын хүрээнд дараахь зорилтыг дэвшүүллээ. Үүнд: нэг-т; цагдаа судлал ба цагдаагийн шинжлэх ухааны судлах зүйл эсэх, хоёр-т; гэмт хэргийн шинжлэх ухааны судлах зүйл эсэх, гурав-т; криминологийн шинжлэх ухааны судлах зүйл болох нь дөрөв-т; эрх зүй судлал буюу хууль зүйн шинжлэх ухааны судлах зүйл болох талаар судлаачдын үзэл баримтлалыг харьцуулан судалж, өөрсдийн байр суурь, үзэл бодлыг энэхүү өгүүллээр илэрхийлэв.

“Гэмт хэрэгтэй тэмцэх”, “гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх”, “гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэх”, “таслан зогсоох”, “урьдчилан сэргийлэх” гэсэн хоорондоо ойролцоо мэт олон нэр томьёо криминологи, цагдаа судлал, гэмт хэргийн болон хууль зүйн шинжлэх ухаанд хэрэглэгдэж байна. Өөрөөр хэлбэл, “урьдчилан сэргийлэх” гэсэн ойлголт нь зөвхөн криминологи төдийгүй эрх зүйн ойлголт, нийгэм судлал, хүн ам зүйн хүрээний өргөн агуулга илэрхийлсэн, шууд болон шууд бусаар шинжлэх ухааны бусад олон салбартай холбогддог бөгөөд эдгээр нэр томьёо нь хоорондоо харилцан уялдаа холбоотой ойлголтууд юм.

Нэг.Цагдаагийн шинжлэх ухаан ба гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил. “Монгол Улс дахь Цагдаа судлалын төлөв байдал” сэдэвт судалгааны ажилд “Цагдаа судлал гэдэг нь цагдаагийн байгууллагаас гүйцэтгэдэг үйл ажиллагаа, түүнд хамаарах бүх төрлийн судалгааны ажлыг ойлгоно”¹. Гэмт хэрэг, түүний шалтгаан нөхцөлийг судлах, гэмт хэрэг мөрдөх, нотлох баримт цуглуулах, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, нийгмийн хэв журам сахиулах, гэмт хэрэгтэй тэмцэх байгууллагуудын тогтолцоонд цагдаагийн байгууллагын гүйцэтгэх үүрэг, хамтын ажиллагаа, шүүхийн шинжилгээ зэрэг судлагдахууны онол, практикийн асуудал ерөнхийдөө цагдаа судлал гэсэн ойлголтод хамаарна гэж тайлбарласан.

“Цагдаа судлал”, “цагдаагийн эрх зүй”-н нэр томьёоны зарим асуудал”² сэдэвт өгүүлэлд “цагдаа судлал” гэсэн нэр томьёо нь “цагдаагийн байгууллагаас хийгдэж байгаа бүхий л үйл ажиллагааг судалдаг судалгаа, сургалт, шинжилгээний тогтолцоо юм” гэж тодорхойлжээ. Харин “цагдаагийн шинжлэх ухаан” гэсэн нэр томьёо Монгол Улсад төдийлөн судалгааны эргэлтэд ороогүй бөгөөд англи хэлнээ “police science”³ (орос хэлэнд хэрэглэгдэж буй нэр томьёог өмнө дурдсан учраас энэ хэсэгт давхцуулсангүй) гэж орчуулж байна. Цагдаагийн шинжлэх ухаан гэсэн нэр томьёоны хүрээнд криминологи, шинжлэн магадлахуй, цагдаагийн сэтгэл судлал, сэтгэц эмгэг судлал, эрх зүй судлал, олон нийтийн цагдаа, гэмт хэрэгтэй тэмцэх тогтолцоо, ял судлал зэрэг нийгмийн шинжлэх ухаанууд хоорондоо харилцан хамааралтай гэж тайлбарласан талаар судалжээ.

С.В.Юрьевич “Германы цагдаагийн шинжлэх ухаан” /Полицейская наука в Германии/ гэсэн өгүүлэлд⁴ цагдаагийн шинжлэх ухаан дараахь хэсгүүдийг өөртөө агуулна гэжээ. Үүнд: цагдаагийн ажил, цагдаагийн стратеги, зорилго, тэдгээрийн хөгжил, цагдаагийн сургалт, цагдаа, гэмт хэрэг, түүнээс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэргийн хяналт, цагдаа-олон нийтийн ажиллагаа, цагдаагийн харьцуулсан судалгаа зэрэг асуудлыг хамруулжээ. Мөн цагдаагийн шинжлэх ухаан гэдэг нь салбар хоорондын, олон улсын, эмпирик, норматив шинжлэх ухаан юм гэж тайлбарлажээ.

“Европ дахь цагдаагийн шинжлэх ухааны үзэл баримтлал” (Perspectives of police science in Europe)⁵ гэсэн судалгааны ажилд цагдаагийн шинжлэх ухаан уу? эсхүл цагдаа судлал уу? гэсэн хэлэлцүүлэг өрнүүлж, “Цагдаагийн Шинжлэх Ухаан” гэсэн нэр томьёо дээр тогтож, үүнийг ирээдүйд үргэлжлүүлэн хэлэлцэх шаардлагатай гэж үзсэн байна. Мөн энэ шинжлэх ухааны судлах зүйлд нь цагдаагийн байгууллагаас хэрэгжүүлж буй бүхий үйл ажиллагааг судалдаг бөгөөд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил, түүнд үнэлгээ хийх асуудлыг тухайлан авч үзсэн байна.

Цагдаагийн шинжлэх ухаан нь цагдаагийн байгууллагын гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиг үүргийн хүрээнд олон төрлийн үүргийг (урьдчилан сэргийлэх, мөрдөн байцаах чиглэлээр) хамааруулан судалдаг байна. Цагдаагийн байгууллага нь үйл ажиллагааныхаа чиглэлээр олон янзын арга, хэрэгсэл, стратегитай байдаг.

¹ Монгол Улс дахь цагдаа судлалын төлөв байдал. -УБ., 2017

² Долгорсүрэн, Ж. Булган, Д. Цагдаа судлал, цагдаагийн эрх зүйн нэр томьёоны зарим асуудал //Хууль сахиулахуй:онол, арга зүйн сэтгүүл. 2020. №02(24). 149 дахь тал

³ https://en.wikipedia.org/wiki/Police_science

⁴ Юрьевич,С.В. Полицейская наука в Германии. <https://cyberleninka.ru/article/v/politseyskaya-nauka-v-germanii>

⁵ Perspectives of police science in Europe. (CEPOL) <https://www.cepola.europa.eu. 2023.02.24>

Жишээлбэл, эргүүл нь ... унадаг дугуйн төрөлтэй, гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртсөн хохирогчдод хөдөлгөөнт дохиолол өгөх, хяналтын камер эсхүл далд микрофон ашиглах, сэжигтэй алан хядагчид, гэмт хэргийн бүлэглэлүүдийг ажиглах техник хэрэгсэл, үймээн самуунтай тэмцэхэд усан буу, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх нөхцөл байдлын, олон нийтэд түшиглэсэн, асуудалд чиглэсэн цагдаагийн стратеги зэрэг тактикийн болон стратегийн түвшинд байдаг бөгөөд үүнийг мэдээж цагдаагийн өдөр тутмын ажилд ашигладаг. Ийнхүү дээрх чиг үүргүүдийн хүрээнд тухайлбал, урьдчилан сэргийлэх ажлын үр нөлөөг үнэлэх нь цагдаагийн судлаачдын нийтлэг ажил бөгөөд цагдаагийн байгууллага үүргээ биелүүлэхийн тулд юу нь үр дүнтэй, юу нь үр нөлөөтэй болохыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй үнэлэхийг эрмэлздэг талаар судалгаанд дурджээ.

Цагдаагийн шинжлэх ухааны гол зорилго нь цагдаагийн үйл ажиллагааны талаарх үйл баримтыг тайлбарлах, түүнтэй холбоотой ерөнхий болон боломжтой хувилбарыг тодорхойлж, бодит мэдлэгийг бүтээхэд чиглэдэг. Энэхүү зорилгодоо хүрэхийн тулд цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны туршлага, мэдлэг бусад чиглэлийн шинжлэх ухааны мэдлэгийг бүтээхэд нийтлэгээр хэрэглэгддэг аргуудыг ашиглана гэжээ⁶. Мөн судалгааны ажилд криминологи, цагдаагийн шинжлэх ухаан нь хоёр өөр шинжлэх ухаан мэт боловч түүхэн талаас нь авч үзвэл криминологи нь цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааг боловсронгуй болгоход шууд бусаар маш их хувь нэмэр оруулсан бөгөөд эцэстээ Цагдаагийн шинжлэх ухаанд ч бас хувь нэмэр оруулсан гэжээ.

Хоёр. Гэмт хэргийн шинжлэх ухаан ба гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг “гэмт хэргийн шинжлэх ухаан”-ы талаас сүүлийн жилүүдэд судалж, тодорхойлох, тайлбарлах хандлага байна. Энэ талаар эрдэмтэн судлаачид өөрсдийн ном бүтээл, судалгааны ажилдаа үндэслэлтэй тайлбарласан нь бий.

“Гэмт хэргийн шинжлэх ухаан: гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, шинэ хандлага”⁷ бүтээлд “гэмт хэргийн шинжлэх ухаан” (crime science) гэсэн нэр томъёог хэрэглэсэн бөгөөд энэ нь гэмт хэргээс хэрхэн урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх талаар судалдаг шинжлэх ухаан бөгөөд криминологи, эдийн засаг, сэтгэл судлал, математик, газар зүй, архитектур болон бусад салбаруудад тулгуурлан гэмт хэргийн хэв шинжийг судалж, асуудлыг шийдвэрлэх арга замыг боловсруулахад чиглэсэн олон талт арга барил гэж тодорхойлсон.

Судлаачид гэмт хэргийн шинжлэх ухааны талаар дараахь дөрвөн бүлэгт хуваан (хэсэг) судалжээ. Үүнд:

1. Гэмт хэргийн шинжлэх ухаан нь шинжлэх ухаан болон үүссэн хөгжил, төлөвшилийг тодорхойлон авч үзсэн.
2. Гэмт хэргийн шинжлэх ухаанд хэрэглэгддэг онол, арга зүйн асуудлыг судлан авч үзсэн.
3. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг практик жишээнүүдэд тулгуурлан судалсан бөгөөд гэмт хэргийн шинжлэх ухаан олон талт, өргөн хүрээтэй нөлөө үзүүлж болохыг тодорхойлон судалсан.
4. Гэмт хэргийн илрүүлэлттэй холбоотой жишээнүүдийг судалж, хэлэлцүүлсэн байдаг.

Энэхүү бүтээлд гэмт хэрэгт хариу арга хэмжээ авах шинэ арга замыг эрэлхийлэх боломжуудыг тусгасан бөгөөд “гэмт хэргийн шинжлэх ухаан нь гэмт хэргийн илрүүлэлтийг сайжруулж, гэмт хэргийн нийгэмд үзүүлэх нөлөөллийг

⁶ Энэхүү судалгааны ажлыг Европын цагдаагийн холбооны гишүүн орнуудын судлаачид буюу Ханс-Герд Жаске (Герман), Торе Бьорго (Норвеги), Франциско дель Баррио Ромеро (Испани), Сис Квантен (Нидерланд), Робин Мавби (Их Британи), Милан Пагон (Словени) зэрэг улс орнуудын эрдэмтэн судлаачид 2006 онд хийсэн байна.

⁷ Melissa J. Smith, Nick Tilley (2005) Crime Science: New Approaches to Preventing and Detecting Crime.

бууруулж, “гэмт хэрэг бага гаргах эцсийн үр дүн”-г тодорхойлсон нэгдсэн арга барилын нийлбэр юм” гэж тодорхойлсон.

Гэмт хэргийн шинжлэх ухаан, криминологийг хооронд нь харьцуулан авч үзэхэд гэмт хэргийн шинжлэх ухаан нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга замыг эрэлхийлдэг бол⁸, криминологи нь гэмт хэрэгтнүүдэд илүү анхаарал хандуулж, гэмт хэрэгтний зан төлөв, түүнийг тайлбарласан байдаг. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэргийн шинжлэх ухаан нь “гэмт хэрэг”-т илүү анхаарал хандуулж, түүнийг таслан зогсоох, урьдчилан сэргийлэхэд чиглэсэн байдаг.

“Криминологийн онол”⁹ гарын авлагын арван дөрөвдүгээр бүлэгт “гэмт хэргийн шинжлэх ухаан”-ы талаар судалсан байна. Энэхүү бүлэгт криминологийн үгийн санд “гэмт хэргийн шинжлэх ухаан” гэсэн нэр томъёо сүүлийн жилүүдэд орж ирсэн талаар дурдаад энэ нь зөвхөн гэмт хэргийн тухай ойлголтыг тайлбарлахад бус, гэмт хэргийг бууруулахад чиглэсэн тул криминологи биш бөгөөд гэмт хэргийн шинжлэх ухаан гэсэн өөр нэр томъёог хэрэглэсэн нь зөв гэж тайлбарласан.

Мөн гэмт хэргийн шинжлэх ухаан нь криминологийн өөр нэг хувилбар мөн үү, эсхүл энэ нэр томъёонд хамаарах онол урьдчилан сэргийлэх ажилд илүү сайн дүгнэлт өгч чадах уу гэсэн хэлэлцүүлэг өрнөсөн. Эдгээр хувилбаруудыг дэмжиж, гэмт хэргийн шинжлэх ухаан нь гэмт хэргийг судлах, хянах парадигмыг санал болгодог бөгөөд энэ нь криминологиос өөр юм гэж тайлбарласан. Тиймээс гэмт хэргийн шинжлэх ухааныг гэмт хэрэгтэй тэмцэх боловсрол, бодлогын чухал хэрэгцээнд нийцсэн бие даасан салбар гэж үзэх нь зүйтэй гэж дүгнэжээ.

Гэмт хэргийн шинжлэх ухааны талаар сүүлийн жилүүдэд нэлээд газар авч, хөгжиж байгаа хэдий ч маргаантай асуудлууд хэвээр байсаар байна. Тухайлбал,

- Шинэ Зеландын Вайкатогийн их сургууль¹⁰, АНУ-ын Цинциннати их сургууль¹¹ болон бусад газарт гэмт хэргийн шинжлэх ухааны тэнхимийг анх байгуулсан.
- Гэмт хэргийн шинжлэх ухааны сургалтын хөтөлбөр бий болсон. Их Британийн Нортумбрия их сургууль (Northumbria University), Нидерландын Твенте их сургууль (University of Twente), Темпл их сургууль (Temple University), АНУ-ын Филадельфи зэрэг хэд хэдэн сургуулиудад гэмт хэргийн шинжлэх ухааны чиглэлээр төгсөлтийн дараах ангиуд бий болсон.
- Их Британийн Аюулгүй байдлыг (батлан) хамгаалах яамны судалгааны хэлтэс болох DSTL (The Defence Science and Technology Laboratory) гэмт хэргийн шинжлэх ухааны албыг байгуулсан.
- Гэмт хэргийн шинжлэх ухаан гэсэн нэр томъёог АНУ, Австралийн криминологичид улам бүр хэрэглэх болсон.
- Лондонд жил бүр зохион байгуулдаг гэмт хэргийн шинжлэх ухааны сүлжээний цугларалтад дэлхийн өнцөг булан бүрээс цагдаагийн болон бусад эрдэмтэн судлаачид ирдэг байна.
- Гэмт хэргийн шинжлэх ухаанд зориулсан “Springer Open Access” салбар хоорондын “Гэмт хэргийн шинжлэх ухаан” гэсэн сэтгүүл¹² гарч байна.
- Гэмт хэргийн шинжлэх ухааныг криминологийн сурах бичиг, илтгэл, өгүүлэлд иш татсаар байна. Өөрөөр хэлбэл, урьдчилан сэргийлэх ажил нь гэмт хэргийн

⁸ Willison, Robert; Siponen, Mikko (1 September 2009). “Overcoming the insider: reducing employee computer crime through Situational Crime Prevention”. *Communications of the ACM*. 52 (9): 133–137. doi:10.1145/1562164.1562198. ISSN 0001-0782. S2CID 2987733

⁹ Clarke, R. SAGE Handbook of Criminological Theory (2010). ISBN 978-1-4129-2038-4. Printed by MPG Books Group, Bodmin, Cornwall. p.14.

¹⁰ Вайкатогийн их сургууль нь Шинэ Зеландын Хамилтон хотод 1964 онд байгуулагдсан олон нийтийн судалгааны их сургууль юм.

¹¹ Цинциннатигийн их сургууль нь Охайо мужийн Цинциннати хотод байрладаг олон нийтийн судалгааны их сургууль юм. 1819 онд Цинциннати коллеж нэртэйгээр байгуулагдсан, Цинциннатигийн хамгийн эртний дээд боловсролын байгууллага бөгөөд жил бүр 44,000 гаруй оюутан элсүүлдэг бөгөөд Охайо мужийн хоёр дахь том их сургууль юм.

¹² “Crime Science” (electronic - open access). *Crime Science*. Springer Nature. ISSN 2193-7680. Retrieved 21 January 2021.

шинжлэх ухаан уу? криминологийн шинжлэх ухаанд хамаарах уу гэдэг нь маргаантай хэвээр байсаар байна. Тухайлбал, зарим судлаачид криминологийн шинэ салбар гэж үздэг бол зарим нь бүр эсрэг байр сууриар тайлбарласан нь ч бий.

Гурав. Криминологийн шинжлэх ухаан ба гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил. Монголын судлаачид криминологийн зарим бүтээлүүдэд тухайлбал, Д.Зүмбэрэллхам “Криминологийн онол” бүтээлдээ криминологийн шинжлэх ухааны судлах зүйлд гэмт хэрэг, гэмт хэрэгтэн, гэмт хэргийн хохирогч, нийгмийн орчин, гэмт явдалд нөлөөлөх хүчин зүйлүүд бүхлээрээ хамаарахаас гадна гэмт хэрэгтнийг шийтгэлээр засан хүмүүжүүлэх арга хэмжээ, зан үйл, төлөв байдлын урьдчилан таамаглал, гэмт явдлыг хянах арга ба хэлбэр хамаарна¹³ гэжээ.

Мөн Л.Батжав бүтээлдээ¹⁴ гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг криминологийн шинжлэх ухааны судлах зүйлийн нэг бүрэлдэхүүн хэсэг болох талаар дурдсан. Энэхүү бүрэлдэхүүн хэсэгт дараахь 4 агуулгыг судалсан байна.

- Гэмт явдал түүний үндсэн шинж;
- Гэмт явдлын шалтгаан, нөхцөл;
- Гэмт хэрэгтэн бие хүн;
- Гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ зэрэг болно.

Мөн Н.Жанцан бүтээлдээ¹⁵ криминологи нь гэмт явдлын шалтгаан, нөхцөл, гэмт хэрэгтэн бие хүний онцлогийг судалж, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ боловсруулах шинжлэх ухаан гэж үзээд криминологийн шинжлэх ухааны судлах зүйлийг 5 бүрэлдэхүүн хэсэгт хуваан судалжээ. Дээрх 4 бүрэлдэхүүн дээр “гэмт хэргээс учирсан хохирол”-ын талаар судалжээ.

Дотоодын эрдэмтэн, судлаачдын бүтээлүүдээс үзэхэд урьдчилан сэргийлэх ажил нь криминологийн шинжлэх ухааны бүрэлдэхүүн хэсэг гэж тайлбарласан бөгөөд сүүлийн жилүүдэд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг криминологийн энэхүү уламжлалт ойлголтод тулгуурлан авч үзэж, тайлбарласан байна. Гэмт хэргийн шинжлэх ухааны ойлголтод тулгуурлан авч үзвэл криминологийн шинжлэх ухаанаас салган авч үзэх хэрэгцээ шаардлага гарна. Учир нь орчин үеийн гэмт хэргийн шинжлэх ухаанд гэмт хэрэгтэн, бие хүн, тэдгээрийн зан төлөвийг судалдаггүй бөгөөд зөвхөн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, түүнтэй холбоотой онол, арга зүйн асуудлыг судалдаг байна.

Криминологийн шинжлэх ухаан, гэмт хэргийн шинжлэх ухааныг зааглан авч үзвэл:

1. Дээр дурдсанчлан гэмт хэргийн шинжлэх ухаан ба криминологи хоёрын гол ялгаа нь гэмт хэргийн шинжлэх ухаан нь үйл явдал, нөхцөл байдалд анхаарлаа төвлөрүүлдэг бол криминологи нь гэмт хэрэгтэн, түүний зан үйл, төлөвт анхаарлаа төвлөрүүлдэг.
2. Гэмт хэргийн шинжлэх ухаан нь богинохон түүхтэй хэдий ч гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр судалгаа, шинжилгээг түлхүү хийдэг бөгөөд өөр өөр онол, хэрэглээг хамарсан онолын таамаглалуудын уялдаа холбоог авч үздэг. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэргийг судлах, хянах, урьдчилан сэргийлэх өөр парадигмыг илэрхийлдэг.
3. Тэдний өөр өөр парадигмуудтай нийцүүлэн, гэмт хэргийн шинжлэх ухаан ба криминологи хоёрын хооронд судалгааны арга барил, эрхэм зорилго болон бусад олон ялгаа байдаг. Тухайлбал, криминологи нь судалгааны хувьд гэмт хэрэг үйлдэгч, зан чанарт анхаарлаа хандуулдаг бөгөөд сүүлийн хэдэн арван жилд онолыг турших болон гэмт хэрэгтэнд илүү чиглэсэн судалгаа хийхэд ихээхэн анхаардаг. Энэхүү судалгаанд сэтгэл зүй-логикийн үнэлгээ,

¹³ Зүмбэрэллхам, Д. Криминологийн онол. -Уб., 2022. 21 дэх тал

¹⁴ Батжав, Л. Гэмт явдал, түүний шалтгаан нөхцөл, урьдчилан сэргийлэх асуудал. -Уб., 2002. 8 дахь тал.

¹⁵ Жанцан, Н. Криминологи. -Уб., 2000. 3 дахь тал

боловсролын түвшний хэмжүүр, олон талт статистик шинжилгээ г.м. Харин гэмт хэргийн шинжлэх ухаанд гэмт хэргийн тодорхой асуудлыг шийдвэрлэхэд туслах судалгааны загварыг илүү их ашигладаг бөгөөд үүнд асуудалд дүн шинжилгээ хийж, таамаглал дэвшүүлж, боломжит шийдлүүдийг тодорхойлдог. Ашигласан аргууд нь хохирогчийн судалгаа, эрсдэлийн үнэлгээ, гэмт хэргийн аудит, үнэлгээ, халуун цэг, давтан хохирогчийн шинжилгээ зэрэг аргуудыг ашигладаг.

Дээрх бүтээлүүдийг харьцуулан үзэхэд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг “криминологи”, “цагдаа судлал буюу цагдаагийн шинжлэх ухаан”, “цагдаагийн эрх зүйн”-н аль аль талаас нь судалж, тодорхойлон авч үзсэн байна. Тиймээс судлаачийн хувьд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил нь бие даасан шинжлэх ухаан (гэмт хэргийн шинжлэх ухаан), криминологийн судлагдахууны бүрэлдэхүүн нэг хэсэг, эсхүл цагдаагийн эрх зүйн тусгай ангид хамаарч бие даасан салбар эрх зүй болон хөгжих боломжтой эсэх талаар эргэцүүлэн судалж үзлээ. Эндээс эрх зүй судлал талаас тодорхойлон авч үзвэл “гэмт хэргээс (зөрчил) урьдчилан сэргийлэх эрх зүй” гэсэн бие даасан салбар эрх зүйн болон хөгжих боломжтой байна. Харин барууны орнуудын чиг хандлагыг судалж үзвэл түүнтэй уялдуулан “гэмт хэргийн шинжлэх ухаан” болон хөгжих боломжтой байна. Үүнийг нэгтгэн дүгнэвэл гэмт хэргийн шинжлэх ухааны хүрээнд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх эрх зүйг судлан авч үзэх боломжтой юм.

Монгол Улсад гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг судалсан ном бүтээл ховор бөгөөд энэ талаар хэлэлцүүлэг, эрдэм шинжилгээний хурал, ном бүтээл, илтгэл, өгүүллэгүүдийг туурвиж, судалгааны ажлыг хөгжүүлэх, судалгааны эргэлтэд оруулах хэрэгцээ шаардлагатай байсаар байна. Өөрөөр хэлбэл, “гэмт хэргийн шинжлэх ухаан”, “гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх эрх зүй”-н гэсэн судлаач бидний дүгнэлт нь нэлээн маргаан дагуулна. Учир нь энэ чиглэлийн судалгааны ажил ховор байгааг илтгэж байгаа юм. Тиймээс цаашид судалгааны ажлыг хөгжүүлэх, энэ чиглэлийн эрдэмтэн, судлаачдыг бэлтгэх, бий болгох нь зүйтэй юм.

4. Энэ сэдвийн хүрээнд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг судалдаг шинжлэх ухааны талаар авч үзсэний учир нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын ойлголт, төрөл, эрх зүйн зохицуулалт, урьдчилан сэргийлэх стратеги, төлөвлөгөө, түүний хэрэгжилт, үр нөлөө, үр дүнг тодорхойлох асуудлыг цогцоор нь судалж, практикт сайн туршлагыг бий болгох хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлж байна.

Дөрөв. Эрх зүй судлал ба гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил.

Монгол Улсад эрх зүйг судалдаг шинжлэх ухааныг хууль зүйн шинжлэх ухаан, эрх зүй судлал гэж нэрлэж, хэрэглэдэг. Тухайлбал, “Хууль зүйн шинжлэх ухаан бол эрх зүйн мэдлэг гэдэг өвөрмөц бүтээгдэхүүн гаргадаг оюуны үйлдвэрлэлийн лаборатори¹⁶, “Хууль зүйн шинжлэх ухаан нь эрх зүйн үзэгдлийн мөн чанар, зүй тогтол, хэтийн төлөв, чиг хандлагыг судалдаг нийгмийн шинжлэх ухааны нэг салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг юм¹⁷ гэж тодорхойлсон нь бий. Харин Н.Лүндэндорж “Jurisprudence-Эрх зүйн судлал: философи, онол” бүтээлд судлаачдын олон янзын байр суурийг харахад ерөнхий эрх зүй судлал нь хууль зүйн практик, үзэгдэл, харилцаа, үзэл санааг эрх зүйн тодорхой онол, философийн үзэл баримтлалын үүднээс задлан шинжлэх, хийсвэрлэн тайлбарлах, бясалгах замаар бүтээсэн, эрх зүйн дотоод, гадаад асуудлыг хамарсан онол, сэтгэлгээний байгууламж юм¹⁸ гэж эрх зүй судлал талаар тодорхойлон авч үзсэн.

¹⁶ Сэнгэдорж, Т. Хууль зүйн шинжлэх ухааны ойлголт, зарчим, арга зүй. -УБ., 2000. //Эрх зүй сэтгүүл №4. 88 дахь тал

¹⁷ Баярсайхан, Д. Эрх зүйн онол. -УБ., 2010. 128 дахь тал

¹⁸ Лүндэндорж, Н. Jurisprudence-Эрх зүйн судлал: философи, онол. -УБ., 2011. 14 дэх тал

Мөн зарим ном бүтээлүүдэд эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухаан¹⁹, иргэний эрх зүй нь хууль зүйн шинжлэх ухааны салбар шинжлэх ухаан болох нь²⁰, цагдаагийн эрх зүйн шинжлэх ухаан²¹ гэсэн нэр томъёоны талаар хууль зүйн ном бүтээлүүдэд судалж, тодорхойлон авч үзсэн нь бий.

Академич С.Нарангэрэл: “Эрх зүй судлал нь хууль зүйн шинжлэх ухаан, хууль зүй судлал, сургалтын байгууллагад хууль зүйн мэргэжлийн нэр”, “эрх зүйн шинжлэх ухаан нь эрх зүй, түүний бүхий л үзэгдлийг шинжлэн судалдаг шинжлэх ухааны салбар”, “цагдаагийн эрх зүй нь захиргааны эрх зүйн дэд институт, судлагдахуун”, “цагдаагийн эрх зүйн судлах зүйл нь цагдаагийн дотоод удирдлага²²” хэмээн тайлбарлажээ.

Г.Банзрагч “Эдийн засгийн захиргааны эрх зүй” бүтээлдээ захиргааны эрх зүйн тусгай ангийн хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлон авч үзэхдээ захиргаа-улс төрийн салбарын удирдлагаас “цагдаагийн эрх зүй”, “нийтийн хэв журмын эрх зүй”, “аюулгүй байдлын эрх зүй”, “байгаль орчны эрх зүй” ... зэрэг төрөлжсөн захиргааны эрх зүй хөгжих боломжтой гэжээ. Түүний сацуу одоо нэгэнт тогтсон татварын эрх зүй, санхүүгийн эрх зүйг, төрийн албаны эрх зүй, нутгийн удирдлагын эрх зүй, экологийн эрх зүй зэрэг нь цаашид захиргааны эрх зүйн тусгай ангийг бүрдүүлэгч төрөлжсөн эрх зүйн хувиар хөгжих нь гарцаагүй юм²³.

“Монгол Улсын цагдаагийн эрх зүйн курс” бүтээлд цагдаагийн байгууллагын захиргааны үйл ажиллагааг гадаад болон дотоод үйл ажиллагаа гэж ангилан авч үзсэн. Гадаад үйл ажиллагааг өргөн утгаар нь а) нийтийн хэв журам хамгаалах, б) олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаа, в) эрх зүйн зөрчилтэй тэмцэх гэж ангилжээ.

Эрх зүйн зөрчилтэй тэмцэх салбарт цагдаагийн эрх бүхий алба хаагч нь “Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль”-д заасан эрх эдэлж, үүрэг хүлээх, гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, түүний шалтгаан нөхцөлийг тогтоож арилгах, гэмт хэрэг үйлдэхээр бэлтгэж, завдаж байгаа болон үйлдэж байгаа тухай мэдээлэл авмагц таслан зогсоох, учирч болох хор аюулыг зайлуулах шуурхай арга хэмжээ авах, танхайрах, согтуурах, нийтийн эзэмшлийн эд хөрөнгө эвдэх, гэмтээх, хүйтэн зэвсэг хууль бусаар авч явах гэх мэт зарим зөрчилтэй тэмцэл хийх, хууль тогтоомж зөрчигчдөд албадлага хэрэглэх, шийтгэл хүлээлгэх зэрэг өргөн хүрээтэй үйл ажиллагаа явуулна²⁴.

Цагдаагийн эрх зүйн бүтээлүүдэд цагдаагийн байгууллагын захиргааны үйл ажиллагаанд гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиг үүрэг бүхэлдээ хамаарахгүй бөгөөд мөрдөн шалгах, мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь бусад салбар эрх зүй тухайлбал, “эргүүгийн процессын эрх зүй”, “гүйцэтгэх ажил” зэрэг бусад салбар эрх зүйн зохицуулах зүйл гэжээ. Өөрөөр хэлбэл, эрх зүйн зөрчилтэй тэмцэх ажлын хүрээнд гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлыг цагдаагийн байгууллагын захиргааны үйл ажиллагаанд хамааруулан үзжээ.

Дээрх судлаачдын бүтээлүүдийг харьцуулан үзээд бид “гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх эрх зүй” гэсэн төрөлжсөн салбар эрх зүй болон хөгжих боломжтой эсэх, хэрэв боломжтой бол захиргааны эрх зүйн тусгай ангид хамаарах уу гэсэн асуултууд гарч байна.

Захиргааны эрх зүй гэдэг нь захиргааны хувьд тусгайлан зориулагдсан, өөрөөр хэлбэл, захиргааны шийдвэр гаргах ажиллагаа болон бусад үйл ажиллагаа,

¹⁹ Гантөмөр, Г. Гантулга, С. нар. Эрүүгийн эрх зүйн ерөнхий анги. -УБ., 2020. 21 дэх тал.

²⁰ Мөнхжаргал, Т. Монгол Улсын иргэний эрх зүй ерөнхий анги.-УБ., 2000. 11 дэх тал.

²¹ Долгорсүрэн, Ж. Булган, Д. Монгол Улсын цагдаагийн эрх зүйн курс. -УБ., 2014. 20 дахь тал.

²² Нарангэрэл, С. Эрх зүйн толь бичиг. Нэмэн засварласан хоёр дахь хэвлэл. -УБ., 2008. 632, 551, 609, 619 дэх тал.

²³ Банзрагч, Г. Эдийн засгийн захиргааны эрх зүй. -УБ., 2013. 10 дахь тал.

²⁴ Долгорсүрэн, Ж. Булган, Д. Монгол Улсын цагдаагийн эрх зүйн курс. -УБ., 2014. 66 дахь тал.

захиргааны байгууллагатай²⁵ харилцааг зохицуулсан эрх зүйн хэм хэмжээнүүдийн нийлбэр цогц юм²⁶.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 38 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн 7-д Засгийн газрын бүрэн эрхийн хүрээнд “хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, нийгмийн хэв журам бэхжүүлэх, гэмт хэрэгтэй тэмцэх арга хэмжээг авч, хэрэгжүүлнэ”²⁷ гэж заасан. Энэ нь нийтийн захиргааны байгууллагын гүйцэтгэх үүргийг хэрэгжүүлэх суурь зохицуулалт юм.

Мөн “Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль”-д гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд чиглэсэн төрийн байгууллагуудын зохион байгуулалтын бүтэц, тогтолцоо, чиг үүрэг, эрх хэмжээг тодорхойлж, эрх, үүргийг нь зааж өгсөн нь захиргааны эрх зүйн хэмжээ гэж үзэх үндэслэлтэй юм.

Дүгнэлт

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг олон талаас нь өөр өөр шинжлэх ухаан судалдаг болох нь судалгааны явцад ажиглагдлаа. Манай улсын хувьд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил нь криминологийн шинжлэх ухааны нэг бүрэлдэхүүн хэсэг гэсэн тогтсон ойлголт байдаг хэдий ч баруун европын улс орнуудад гэмт хэргийн шинжлэх ухаан (crime science) гэсэн бие даасан шинжлэх ухаан болон хөгжиж байна. Энэ нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, буруулахтай холбоотой харилцааг судалж, хөгжүүлэхэд чиглэсэн байна. Мөн “цагдаа судлал буюу цагдаагийн шинжлэх ухаан”-д криминологийн шинжлэх ухаан, эрх зүй судлал буюу хууль зүйн шинжлэх ухаантай харилцан хамааралтайгаар тодорхойлогддог байна (судалгааны ажилтай төдийлөн хамааралтай бус тул гүнзгийрүүлэн судлаагүй болно).

Монгол Улсад гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын талаарх судалгаа, шинжилгээний ажлыг эрчимжүүлэх, хөгжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай байна. Гэхдээ гэмт хэргийн шинжлэх ухаан уу? Цагдаа судлал уу? Криминологи уу? Эсхүл эрх зүй судлал, түүний дотор цагдаагийн эрх зүйд хамааралтай эсэх нь өнөөдрийг хүртэл тодорхойгүй байсаар байна. Гэсэн хэдий ч олон ургалч үзэл, орчин үеийн чиг хандлагад тулгуулан авч үзэж, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хөгжүүлснээр гэмт хэргийн гаралтыг бууруулах боломж бүрдэнэ. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэргийн шинжлэх ухаан нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх олон талт, нарийвчилсан ажлуудыг судалж, хөгжүүлэх, үр нөлөөг нь шинжлэх ухааны үндэслэлтэй тодорхойлох, дүн шинжилгээ хийхтэй холбоотой судалгааг хөгжүүлэх гол үндэс бүрдэх юм. Мөн эрх зүйн шинжлэх ухааны талаас нь авч үзвэл “гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх эрх зүй” гэж хөгжүүлэх, судлах боломжтой бөгөөд захиргааны эрх зүйн тусгай ангийн төрөлжсөн эрх зүйн болон хөгжих юм.

²⁵ Захиргааны ерөнхий хууль 5 дугаар зүйлд захиргааны байгууллагын талаар заасан. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх чиг үүрэг хэрэгжүүлэх Засгийн газрын байгууллагууд нь захиргааны байгууллага болно.

²⁶ Одгэрэл, П. Захиргааны эрх зүйн ерөнхий анги. -Уб., 2016. 21 дахь тал.

²⁷ Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992 он, ТМ №01.